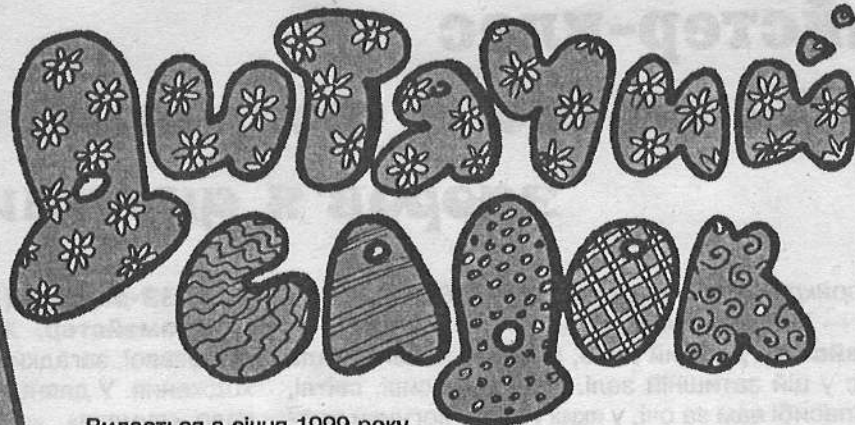

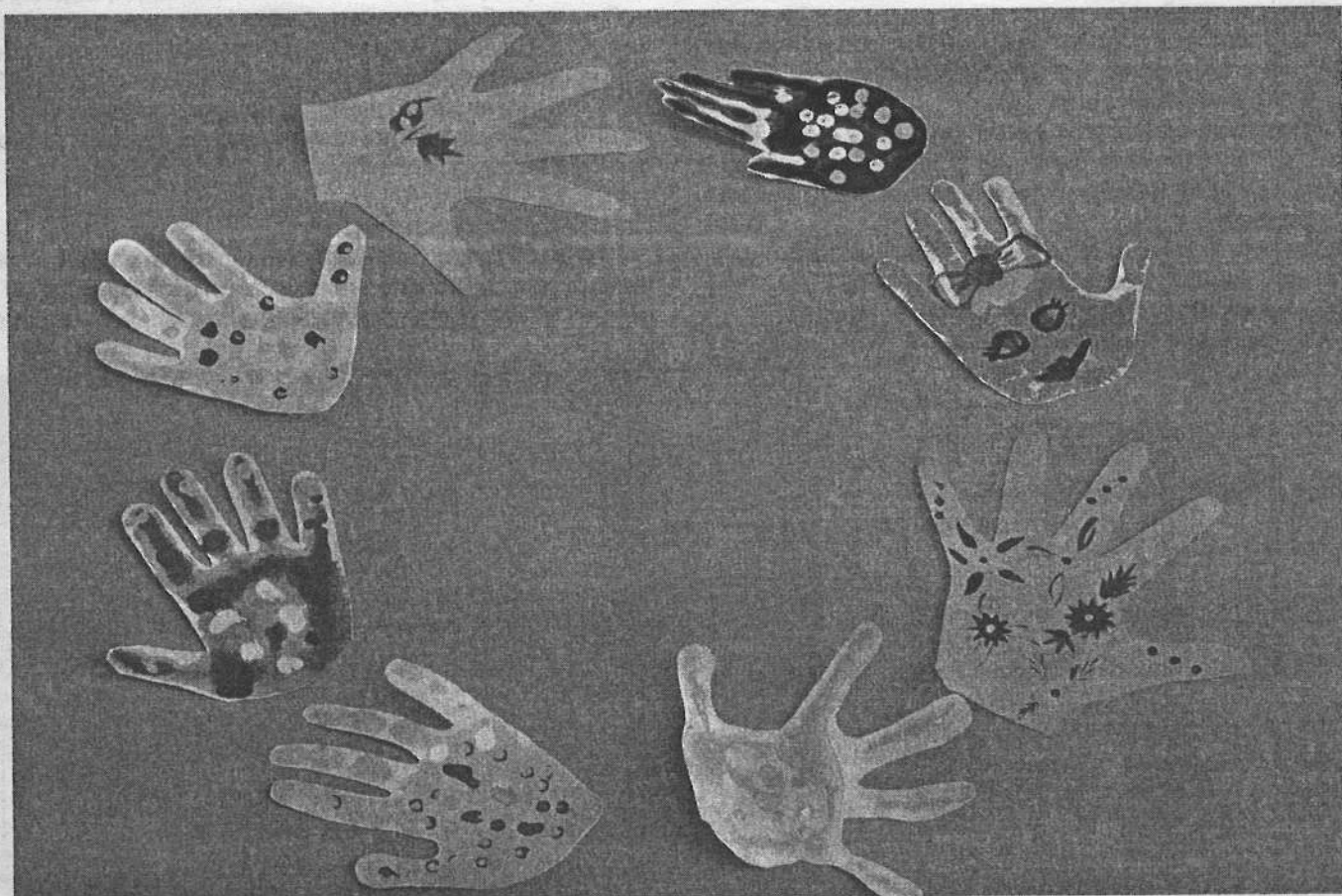
ВИДАЄТЬСЯ ЗА СПРІЯННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

Видається з січня 1999 року
Виходить чотири рази на місяць
Всеукраїнський часопис
для педагогів-«дошкільників»

Емоційне благополуччя як критерій якості освіти

Спецвипуск за матеріалами Всеукраїнського Дня Дошкілля

За традицією, представляємо спецвипуск, підготовлений за матеріалами виступів, майстер-класів, лекцій, тренінгів на Всеукраїнському святі всіх дошкільних працівників — Дні Дошкілля, яке відбулося 26 лютого 2010 р. у Київському міському Будинку вчителя.

Відгуки, пропозиції, міркування, напрацювання з різних тем надсилайте до редакції часопису «Дитячий садок».

Діалог

Емоційне благополуччя учасників освітнього процесу: міф чи реальність

Діалог — це можливість вироблення спільної думки, подивитися на проблему з боку іншої людини і, нарешті, побачити те, що досі побачити не вдавалося. Діалог допоміг об'єднати висвітлити проблеми, розглянути їх зусібіч, знайти можливості для їх розв'язання, окреслити контури нових ідей. Адже не так вже й часто збираються разом педагоги, управлінці, психологи і медики з різних куточків країни.

Тема діалогу нікого не залишила байдужим, тому його обговорення триває і після Дня Дошкільця. Отже, про це читайте на шпальтах часопису.

Психофізіологія емоційно-почуттєвого благополуччя дошкільника

Сьогоднішній навколишній світ не завжди прихильний до дитини. Сучасна дитина опиняється поруч із досить складним, напруженим, іноді ворожим для неї середовищем. Коли дитина приходить у цей світ, то він не завжди радий її появі (ще в утробному періоді), що вже говорити про подальше життя малюка. Доволі часто зустрічає появу малюка докір його батьків, не обов'язково висловлений, швидше в думках: «Чому так трапилося?». Засоби інформації останнім часом рясніють повідомленнями про те, як новонароджених дітей знаходять покинутими то в лісосмугах, то на смітниках, то біля лікарень. На жаль, не зменшується кількість дітей, від яких відмовилися ще в пологовому будинку. Україна посідає одне з перших місць серед європейських країн за кількістю абортів на кількість народжених.

Зростає число дітей, які народжуються і виховуються у неповних або у проблемних родинах, де хтось із батьків, а то й обое, страждають від алкогольної чи наркотичної залежності, а також кількість новонароджених у жіночих виправних закладах. Усе це вказує на значні емоційно-почуттєві навантаження на ще нестійку та несформовану дитячу психіку.

Емоційно-почуттєві враження для дітей раннього та дошкільного віку є визначальними для їхньої позитивної адаптації в соціумі. Емоції і почуття є рушійним механізмом їхнього сенсу буття в цьому світі. Любов до дитини є важливішою і важить для неї більше, ніж інші фактори, які допомагають освоєнню та адаптації до світу. Постійне відчуття в діях, словах, дотиках любові — найважливіша потреба маленької дитини. Саме це дає їй відчуття емоційно-почуттєвого захисту і потреби її у світі.

На жаль, сучасна дитина живе в епоху великих економічних, політичних, моральних трансформацій,

зламу багатьох стереотипів поведінки, переосмислення деяких цінностей, перманентної нестабільності у суспільстві, не чітко визначених, а часто і різновекторних, вимог із боку дорослих. Саме в цій досить непростій атмосфері формуються перші уявлення про загальну картину світу. Відомо, що ці уявлення в дитини формуються у перші шість років. Особливо на становлення загальної картини світу впливає період дошкільного дитинства.

Як відомо, коли з тих чи інших причин відповідні психомоторна, емоційно-почуттєва, мислительна сфери та сфера уяви, мотиваційні структури тощо не дістали достатніх умов для свого розвитку в дошкільному віці, згодом подолання наслідків недоліків розвитку виявляється справою вельми складною, а часом і зовсім неможливою. Про це свідчать дослідження як вітчизняних, так і психологів і педагогів з інших країн.

Базові потреби розвитку дитини лежать у кількох площинах:

- фізіологічній (енергопотенціал — енергія, яка необхідна для будь-якої дії);
- фізичній (психомоторика);
- емоційно-почуттєвій;
- інтелектуальній (мислительній);
- творчій (уявній).

Можливість гармонійного розвитку дитини обумовлена гармонійною взаємодією базових потреб. Барометром цього є емоційно-почуттєва сфера. Саме за допомогою почуттів людина визначає напрям і курс розвитку, його ефективність та доцільність. Саме втрата рівноваги емоційно-почуттєвого благополуччя є головною причиною невдач і поразок у діяльності дитини. Вона втрачає захист «любові» і відчувається невпевненою та вразливою. Саме тому

уповільнюються і гальмуються можливості розвитку в інших площинах (а дорослі часто кажуть про впертість та небажання дитини, її лінощі, коли насправді причина — в емоційно-почуттєвому благополуччі).

Дослідження, проведені в руслі нейрофізіології та нейролінгвістики, вказують на те, що моделі поведінки, які відпрацьовуються у грі дошкільника, спілкуванні з дітьми та дорослими, справляють вагомий вплив на подальший розвиток особистості, визначають багато в чому ступінь її емоційно-почуттєвого благополуччя. Виявляється, що основні моделі поведінки дорослої людини, які мають чіткі риси значущих у дитинстві людей, тобто прийшли з ранніми емоційними переживаннями і спогадами, стають вже важливою часткою емоційно-почуттєвого світу дорослої людини.

У процесах діяльності, пізнання навколишньої дійсності і себе, спілкування з дорослими й однолітками дитина переживає різноманітні емоції і почуття, виявляє своє ставлення до того, що її оточує, що з нею відбувається. Ці переживання утворюють сферу емоцій і почуттів, які є формою відображення дійсності, наслідком задоволення або незадоволення потреб дитини.

Емоції (лат. *emovere* — хвилювати, збуджувати) — психічні стани і процеси, виражені у формі безпосереднього переживання ставлення людини до світу, до того, що вона почуває і робить.

Емоції виникли як засіб, що дає змогу живим організмам визначати біологічну значущість зовнішніх впливів і внутрішніх станів. Це — узагальнена чуттєва реакція у відповідь на сигнали, які зумовлюють зміни у фізіології організму — **у свідомості людини постають не образи предметів і явищ, а переживання.**

Любов до дитини є важливішою і важить для неї більше, ніж інші фактори, які допомагають освоєнню та адаптації до світу. Постійне відчуття в діях, словах, дотиках любові — найважливіша потреба маленької дитини. Саме це дає їй відчуття емоційно-почуттєвого захисту і потреби її у світі.

завжди перебуває у полоні почуттів, які мають бурхливий, безпосередній і мимовільний характер. Вони швидко і яскраво спалахують і не так швидко згасають. Бурхливі веселощі часто змінюються слізьми.

Найсильніше і найважливіше джерело переживань дитини — її стосунки з іншими людьми. Якщо дорослі лагідно ставляться до неї, визначають її права, виявляють увагу, то у неї переважає бадьорий, життєрадісний настрій, вона переживає **емоційне благополуччя** — почуття впевненості, захищеності, яке сприяє нормальному розвитку особистості дитини, виробленню в неї позитивних якостей, доброзичливого ставлення до людей. Прояви ставлення до дитини викликають у неї відповідні почуття — радість, гордість, співчуття, страх, образ, гнів, заздрість та ін. Вона гостро переживає як ласку і похвалу, так і розчарування, несправедливість.

Почуття виникають пізніше, ніж ситуативні емоції. Формуючись на основі емоційного досвіду, вони впливають на динаміку і зміст ситуативних переживань або спонукають до вчинків.

Почуття — форма відображення дійсності, у якій виявляється ставлення людини до предметів і явищ, які вона пізнає і змінює відповідно до своїх потреб.

Дошкільники передусім відчують почуття любові, ніжності, симпатії до рідних (матері, батька, сестер, братів, бабусі, дідуся), часто виявляють до них піклування, співчуття. Подібно ставляться і до тварин, особливо кошенят, цуценят. Особливу ніжність виявляють до немовлят, ляльок, іграшкових тварин. Симпатія дошкільників може проявлятися у формі неусвідомлюваного

альтруїзму — бажання допомогти іншому, поділитися з ним тим, від чого сам дістає насолоду; задоволення від розділеної радості. Дошкільники щиро виражають співчуття персонажам літературних творів, можуть з великим зацікавленням і співпереживанням слухати одну й ту саму історію, сприймати її персонажів, як знайомих і близьких. **Найяскравішим почуттям дошкільників під час слухання розповідей і казок є співчуття до тих, хто потрапив у біду, зазвичай позитивних героїв, хоч іноді дитина може пожаліти і злодія, коли тому дуже погано.** Однак найчастіше діти обурюються вчинками негативних персонажів, прагнуть захистити від них улюбленого героя.

Під час слухання казок почуття перетворюють дитину з пасивного слухача на активного учасника. Жахаючись події, яка має відбутися, вона вимагає, щоб перестали читати страшну для неї історію (казку) або сама придумує прийнятний, з її погляду, варіант сюжету, часто відчуває себе в ролі героя. Розглядаючи ілюстрації до казок, дошкільники намагаються безпосередньо втручатися у події: замальовують або видряпують зображення негативних дійових осіб, обставин, що загрожують герою.

Період від двох до шести років називають віком афективності, який характеризують бурхливі, нестійкі емоції, швидкий перехід з одного емоційного стану в інший.

Афективність (лат. *affectus* — пристрасть, хвилювання) — бурхливе реагування на ситуацію, швидкий перехід з одного емоційного стану в інший, емоційна імпульсивність, що виявляється у неприродних інтонаціях, міміці, жестах, позах, мовних зворотах тощо.

Дитину легко налякати, розгнівати, зацікавити, викликати в неї задоволення, радість. Вона відкрита до сприйняття і впливу емоцій, які переживають інші діти й дорослі («емоційна заражуваність»). **От чому дорослим так необхідно бути тактовними, виваженими, передбачливими, врівноваженими, уважними до дитячих проблем.** Дорослі мають навіювати дитині впевненість, успіх, захищеність своїми вчинками, словами, діями тощо.

У дошкільному віці почуття переважають над усіма сторонами життя дитини, надають їм відповідного забарвлення і виразності. Малюк ще не вміє керувати своїми переживаннями, майже

Любов і ніжність до людей поєднуються з обуренням і гнівом до тих, кого дитина сприймає як кривдника. Вона неусвідомлено ставить себе на місце людини, якій симпатизує.

Насичені емоційні контакти, під час яких дитина як особистість є об'єктом доброзичливого і водночас вимогливого оцінювання, формує в неї впевнено-оптимістичні очікування, яким притаманне переживання можливого успіху, похвали, заохочення близькими дорослими. **Дуже важлива словесна аргументована підтримка з боку дорослих.** Дитина очікує вербальної позитивної оцінки її діям або вмотивованого доброзичливого ненав'язливого пояснення свого вчинку. Але апіорі вона має бути впевнена в тому, що її люблять як дитину і хочуть зрозуміти незалежно від того, який вчинок вона зробила. Часто-густо нам, дорослим, бракує часу, а іноді і такту вислухати мотивацію дитини своїх вчинків від неї самої. Тому труднощі у спілкуванні нерідко перебувають у площині банального бажання почути дитину, а не себе.

Емоційне неблагополуччя, пов'язане з труднощами у спілкуванні, може спровокувати різні типи поведінки, відповідно до яких дітей поділяють на такі основні групи:

1) **неврівноважені, легкозбудливі діти.** Нестримність емоцій часто дезорганізовує їхню діяльність. При виникненні конфліктів з однолітками емоції дітей часто проявляються в афектах (спалахи гніву, образи), часто супроводжуваних грубістю, бійками, супутніми вегетативними змінами (почервоніння шкіри, посилене потовиділення та ін.). Негативні емоційні реакції можуть бути породжені серйозними або незначними причинами. Швидко виникаючи, вони швидко припиняються;

2) **переважно легкогальмівні діти зі стійким негативним ставленням до спілкування.** Образ, незадоволення, неприязнь надовго зберігаються в їхній пам'яті, однак проявляються не надто бурхливо. Такі діти поведуться відокремлено, уникають спілкування. Їхнє емоційне неблагополуччя часто проявляється у небажанні відвідувати дошкільний заклад, незадоволеності стосунками з вихователем або однолітками. Гостра сприйнятливості, надмірна вразливість можуть спричинити внутріособистісний конфлікт;

3) **діти, чиє емоційне неблагополуччя є наслідком їхніх індивідуальних особливостей, специфіки внутрішнього світу** (вразливість, сприйнятливості, що породжують страхи).

Емоції дитини пов'язані з її внутрішнім світом і різними соціальними ситуаціями, розуміння і переживання яких викликає в неї певні емоційні стани. Внаслідок порушення соціальних ситуацій (зміна режиму, способу життя тощо) в дитини може виникнути стресовий стан, афективні реакції, страх. Це викликає негативне самопочуття дитини, тобто її емоційне неблагополуччя.

Афект — короточасне бурхливе нервово збудження, яке супроводжують різкі рухові прояви, зміни в діяльності внутрішніх органів, втрата вольового контролю за власними діями і бурхливим вираженням емоцій.

Як правило, афект зумовлений слабкістю коркового гальмування, тому збудження в дитини може переважати над гальмуванням. **Невміння дитини загальмувати бурхливий прояв позитивних емоцій може спровокувати в неї негативні емоції:** бурхливі веселощі закінчуються плачем, сльозами.

На розвиток емоцій і почуттів впливають вікові етапи та кризи особистості. **Центральне для певного віку новоутворення, що виникає у відповідь на потреби дитини, містить емоційний компонент.** Якщо нові потреби, що з'явилися наприкінці кожного етапу, не задовольняються або пригнічуються, у дошкільника починається стан фрустрації.

Фрустрація (лат. *frustratio* — обман, розлад) — психічний стан людини, зумовлений нездоланнями труднощами на шляху до мети або задоволення власних потреб і бажань.

Проявляється вона як агресія (на фрустратора, на уявлювану причину, на себе) **або як депресія.** У стані агресії дитина переживає гнів, лють, прагнення фізичної розправи з противником; у депресії вона пасивна, пригнічена. *Якщо дитина починає малювати себе у важких ситуаціях або постійно зображує страшні сцени — це сигналізує про її емоційне неблагополуччя.* Це може спричинюватися незадоволеністю дитини спілкуванням із дорослими (батьки) й однолітками, дефіцитом людського тепла, ласки, розладами в сім'ї. Симптомами фрустрації є тривожно-песимістичні очікування, невпевненість малюка, почуття незахищеності, іноді страх через імовірне негативне ставлення дорослого. Все це провокує у нього впертість, небажання підкорятися вимогам батьків, тобто є серйозним психологічним бар'єром між ним і дорослими.

Гострота сприймання і вразливість можуть стати причинами страхів дитини.

Страх — негативний емоційний стан, який виникає у ситуаціях уявної або реальної загрози біологічному або соціальному існуванню людини, спрямований на джерело цієї ситуації.

Поява страхів залежить від життєвого досвіду дитини, рівня розвитку самостійності, уяви, емоційної чутливості, хвилювання, тривожності, сором'язливості, невпевненості. Найчастіше їх зумовлюють біль, інстинкт самозбереження. Залежно від ситуації, яка склалася, ступеня її небезпечності та індивідуальних особливостей людини він може набувати різної інтенсивності: від легкого побоювання до жаху, що повністю паралізує рухи і мовлення.

Для дитини дошкільного віку нестерпна навіть коротка розлука з матір'ю, тому вона плаче, погано засинає і прокидається у сльозах, а вдень намагається бути ближче до неї. Страх темряви і самотності не

виникає, якщо дитина звикла спати в неосвітленій кімнаті. **Найчастіше страхи проявляються перед сном.** Тому після вечері потрібно подбати про затишок і спокій довкола дитини. Перед сном недоречні галасливі ігри, перегляди фільмів, читання казок, сюжети яких здатні спровокувати страх. **Запобігають страхам емоційний комфорт у сім'ї, увага до почуттів і переживань малюка, готовність завжди допомогти йому.**

Вирізняють конкретні і символічні страхи. **Конкретними страхами** є емоції, що виникають у ситуації, коли небезпека пов'язується з конкретними предметами, істотами чи явищами навколишньої дійсності. У віці 3-х років дитина вже перестає боятися конкретних предметів, людей, тварин тощо, у неї зменшується кількість конкретних страхів, натомість з'являються **символічними страхами** називають переживання стану або ситуації загрози безпосередньо до предмета; загрозовою постає ситуація невизначеності або фантазії.

Невиправдане суворе ставлення дорослого, неадекватні засоби виховання перенапружують нервову систему дитини і створюють сприятливу основу для появи страхів. До цього призводять погрози, суворі покарання (іноді — тілесні), штучне обмеження рухів, зневага до інтересів і бажань малюка та ін. Постійне залякування робить дітей безсилими, нездатними міркувати, викликає стан тривожності. Виникнення страхів у дитини спричинюють і страхи матері.

На жаль інші (**навчальні**) страхи з'являються із початком шкільного навчання із 6-ти років. Завершення перебування дитини в дошкільному закладі і початок її навчання в початковій школі виявляє величезне захоплення форсуванням інтелектуального розвитку дитини, байдуже ставлення до наповнення неповторним змістом періоду дошкільного дитинства, а отже, і до забезпечення специфічних умов для належного розвитку емоційної сфери особистості. Ще в пам'яті недавні невдачі намагання реалізувати аналогічні ідеї на теренах колишнього СРСР, що спричинило помітне зростання невротичних проявів та низки психосоматичних захворювань серед учнів початкової школи. Особливо мають непокоїти вітчизняних «реформаторів» статистичні дані про стан здоров'я дітей і підлітків загалом, а психічного здоров'я — зокрема. Адже, **за деякими оцінками медиків, психотерапевтичної допомоги потребує близько половини школярів, кількість здорових дошкільнят стрімко зменшується до нуля, тоді як патологічні стани накопичуються вже в ранньому віці, а сама система дошкільного виховання змінюється не в бік гуманізму.** На сьогодні практично немає здорових дошкільників шостого року життя. Вже в дошкільному віці вони мають по два-три діагнози, а іноді і значно більше.

Замість такої необхідної **ампліфікації** (лат. *amplificatio* — збільшення, розширення — всебічне

і повне використання потенційних можливостей психічного розвитку) дитини, яка зростає в суперечливому перехідному суспільстві, бачимо постійні спроби штучної акселерації психічного розвитку, що безпідставно ототожнюється з інтелектуальним. Підтримуються, зокрема, відверто антинаукові, дилетантські та, прямо кажучи, шкідливі псевдоідеї раннього навчання під гаслом: навчити читати раніше, ніж розмовляти, або писати раніше, ніж сформувалася дрібна моторика руки (книжковий ринок буквально переобтяжений різноманітними посібниками для читання і письма із 4-5-ти років).

Попри накази і постанови МОН України та різні інструктивні листи, які приймають дорослі у своєму світі, **дитина дошкільного віку сприймає світ ірраціонально, пізнаючи його найперше чуттєво і лише потім — інтелектуально.**

Абсолютизація інтелектуального боку розвитку особистості призводить до **дидактогенії** (грец. *didaktikos* — повчальний і *genos* — рід, походження — негативний психічний стан учня, зумовлений нетактовними діями педагогів), що, у свою чергу, виявляється у невротизації, нерозвиненості емоційної сфери, **інфантилізмі** (лат. — *infantilis* — дитячий — затримка в розвитку організму, що характеризується поєднанням ознак фізичного і психічного недорозвинення) та деформації особистості.

Надзвичайно показовим і обнадійливим, на наш погляд, є зміщення акцентів у дослідженнях психологів США, які донедавна на загал вирізнялися акцентуацією саме раціональної сфери в розвитку особистості (коефіцієнт інтелекту як основний індикатор нормального психічного розвитку). **Дослідники все більше переконуються у потребі повернутися обличчям до емоційної сфери дитини.** Вже у психологічній науці активно вживається такий термін, як **коефіцієнт емоційного розвитку**, використовується поняття **емоційна інтелігентність**, які за визначенням є інтеграцією п'яти основних характеристик, що містять як особистісні якості, так і якості, що визначають міжособистісні стосунки.

Отже, **складові емоційної інтелігентності — це:**

- 1) адекватне уявлення про свої власні емоції та почуття;
- 2) здатність управляти своїм настроєм;
- 3) здатність до самомотивації;
- 4) емпатія;
- 5) соціальні навички побудови гармонійних стосунків із людьми.

Лонгітюдними (англ. *longitude* — тривалість; називається дослідження, у якому вивчається одна і та ж група об'єктів (у психології — людей) протягом часу, за який ці об'єкти встигають суттєвим чином змінити будь-які свої значущі ознаки) дослідженнями, проведеними американськими вченими, встановлено, що **високі бали в інтелектуальному розвитку не лише не визначають успішності навчання дитини**

ни у школі, а й не впливають на загальний рівень самосприйняття та задоволення власним життям. Практично всі учні, у яких виникали проблеми в навчанні, виявляли недостатній рівень розвитку однієї або більшої кількості характеристик, які визначають емоційну інтелігентність. Зокрема, виявлено, що адаптація до нових шкільних умов, а також саме навчання краще даються дітям, які характеризуються емоційною зрілістю, вміють спілкуватися із різними людьми, розуміти їх, співпереживати, керуються у своїх вчинках гуманними мотивами. Саме ці базові характеристики лежать в основі фундаментального вміння вчитися нового.

Якими саме мають бути кроки до емоційної грамотності на шляху оволодіння навичками, що допоможуть дитині жити та співпрацювати, розуміти інших, бути в злагоді із собою?

Перші кроки полягають в тому, щоб вчити дитину пізнавати свій внутрішній світ, розпізнавати свої почуття та вміти називати їх, будуючи свій власний «словник емоцій». Важливо, щоб дитина за допомогою дорослого розвивала в собі вміння відчувати зміни свого настрою та вчилася його вербалізувати та оцінювати.

Поступово дитина оволодіватиме навичками розрізняти, коли, за яких умов — думки, а коли — почуття спонукають її до тих чи інших дій і вчинків, а також розуміти поліваріативність своєї поведінки за наявності альтернативних можливостей поведінки. Пізнання свого внутрішнього світу, наповненого різноманітними за знаком (позитивні — негативні) та інтенсивністю (від слабких до яскраво виражених) емоціями також можливе через відкриття своїх сильних або слабких сторін, бачення себе самого в позитивному, але реалістичному ракурсі.

Інший напрям в організації емоцій полягає в усвідомленні того, яка саме реальність лежить за емоціями, й оволодінні конкретними прийомами та способами подолання чи ослаблення тривоги, гніву, печалі тощо. Важливо саме у період дошкільного дитинства через механізми наслідування почати формувати вміння дитини керувати власними емоціями так, як це роблять дорослі. Врешті-решт, необхідно сприяти виникненню умов для того, щоб дитина вчилася брати на себе відповідальність за свої рішення, дії та вчинки, що є свідченням особистісного зростання загалом.

Центральною ланкою в розвитку емоційної компетентності є емпатія, тобто розуміння почуттів інших людей і врахування їх при вибудові своєї поведінки. В центрі уваги опиняються саме стосунки між людьми, для побудови і підтримки яких потрібно вміти слухати і ставити запитання, розрізняти свої особисті судження і вчинки з-поміж загальної реакції інших людей, бути впевненим

у собі, а не пасивним чи агресивним, вчитися мистецтва співжиття, кооперації, вирішення конфліктів і пошуку компромісів.

Вступаючи до школи, слід пам'ятати про емоційно-почуттєву готовність дошкільника до навчання:

- вступ до школи означає для дитини нове емоційне життя, пов'язане з новими обов'язками, характером стосунків із педагогами і ровесниками, орієнтованим на нову позицію школяра;

- емоційна готовність дитини містить такі компоненти, як уміння спілкуватися з учителями і товаришами, правильна моральна поведінка, уміння перебороти своє небажання і не піддаватися неприємним емоціям;

- показниками емоційної готовності виступає здатність дитини переживати свої успіхи і невдачі при виконанні завдань — радість від успішного розв'язання, занепокоєння при виникненні труднощів, почуття сумніву та подиву.

Якщо ці якості в нормі і, дитина може їх демонструвати, тоді є висока ймовірність того, що вона буде здатна до успішної адаптації до школи. Про це варто нагадувати всім педагогам, а не хизуватися винятково інтелектуальними досягненнями дитини. Бо її інтенсивний пізнавальний розвиток та суттєве інтелектуальне навантаження не гарантують успішної адаптації до шкільного життя. А можуть і, навпаки, погіршити її, відкинувши всі старання дитини. **Бо відсутність емоційно-почуттєвої компетенції у дитини наздогнати чи підтягти набагато складніше, а іноді і практично просто важко** (треба буде це робити роками, а може, і десятиліттями).

Невиправдане суворе ставлення дорослого, неадекватні засоби виховання перенапружують нервову систему дитини і створюють сприятливу основу для появи страхів.

Найсильніше і найважливіше джерело переживань дитини — її стосунки з іншими людьми.

Для того щоб емоційно-почуттєва сфера дитини була в належному стані, всім нам, дорослим, треба пам'ятати: **«любов і ласку батьків ніколи і ніхто дитині не замінить»**. Тому будьмо уважні та люблячими до своїх дітей (а чужих, як вам відомо, не буває). Саме такого вони очікують від нас, і тільки це найцінніше для них у сучасному світі. Нашу любов до дітей не можна замінити дорогою річчю або цінним подарунком. **Подарунком може бути лише розкіш спілкування і розуміння дитини.** Тільки ми можемо випромінювати любов, яку здатна відчувати і прийняти дитина. Отримуючи любов від батьків і педагогів, дитина здатна на краще, а отже, у неї з'являється паростки емоційно-почуттєвого благополуччя, за допомогою якого вона здатна розкрити та реалізувати себе.

Олександр КОЧЕРГА,
заст. директора
з навчально-методичної роботи
ІППО Київського університету
імені Бориса Грінченка,
канд. психол. наук, доцент